

Bouwstenen

voor het advies van de Commissie Landbouw Veenkoloniën

Colofon

Dit document is opgesteld in opdracht van de Stuurgroep Agenda voor de Veenkoloniën.

Schrijfteam

D.J. Immenga, K. Munneke en M. Lamain (Weister Klap Advies)

Kenmerk/publicatienummer

PB/KM/2012-01

Uitgave

Projectbureau Agenda voor de Veenkoloniën

Postbus 140, 9500 AC Stadskanaal

0599 631 793

info@veenkolonien.nl

www.veenkolonien.nl

Bouwstenen

voor het advies van de Commissie Landbouw Veenkoloniën

Datum

16 februari 2012

Uitgebracht in opdracht van

Agenda voor de Veenkoloniën

Samenstelling Commissie

Rudy Rabbinge, voorzitter

Dirk Jan Immenga, secretaris

Jakob Bartelds

Gerda van Eck

Aike Maarsingh

Hilbrand Sinnema

Nanne Sterenborg

Carel de Vries

Willem de Zeeuw

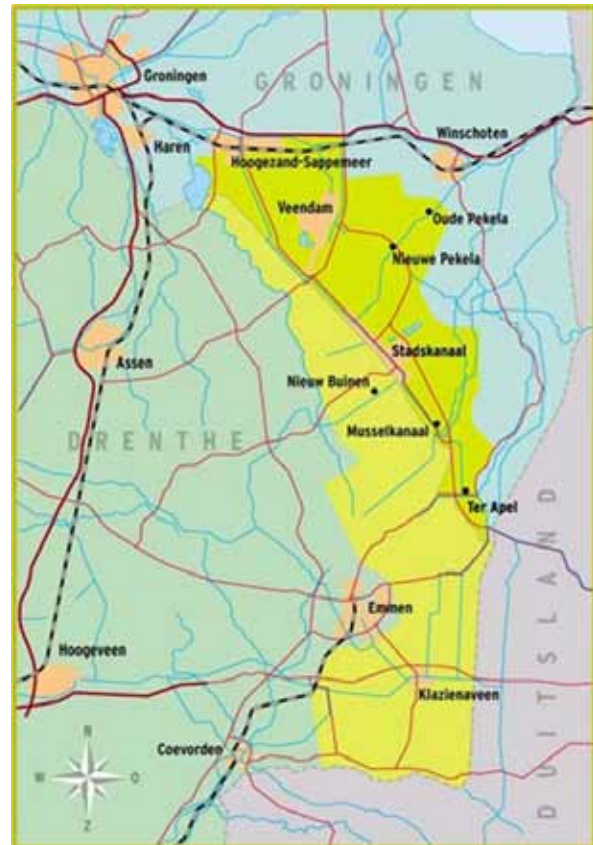
Inhoud

1	De Veenkoloniën	1
2	Landbouw en agro-industrie	2
3	Agroprojecten en –initiatieven.....	5
4	Externe ontwikkelingen.....	9
5	GLB nader bekeken	12
6	De Biobased Economy (BBE)	14
	Bronnen.....	17

1 De Veenkoloniën

De Veenkoloniën liggen deels in Drenthe en deels in Groningen. Aan de westkant vormt de Hondsrug de natuurlijke begrenzing en aan de oostkant Westerwolde. Het gebied beslaat ongeveer 80.000 hectare (groen/geel gearceerd op de kaart hiernaast). Het heeft circa 200.000 inwoners (de stad Emmen niet meegerekend) en is rustig, ruim en schoon. De geschiedenis van de veenontginningen en de daarop volgende grootschalige agrarische ontwikkeling, inclusief het ontstaan van de bijbehorende verwerkende industrie, is nog altijd, zonder enige moeite, in het landschap te herkennen.

Het typische veenkoloniale, strakke landschap is goed ontsloten en staat landbouwkundig hoog aangeschreven. In 2001 constateerde de door de Minister van LNV ingestelde Commissie Structuurversterking Veenkoloniën (de 'Commissie Hoekstra') dat het gebied desondanks een slecht imago had. Dit was volgens de Commissie te wijten aan de (ogenschijnlijke) 'eenzijdigheid van de economie en van het landschap'. De regionale economie was volgens de commissie te veel gestoeld op de teelt van fabrieksaardappelen en suikerbieten en was daardoor erg afhankelijk van subsidies uit Brussel. De scholingsgraad was over het algemeen laag en het aandeel gesubsidieerde arbeid hoog. De commissie adviseerde om de eenzijdigheid en de afhankelijkheid aan te pakken, en daarmee direct het imago te verbeteren.

Naar aanleiding van het rapport van de Commissie Hoekstra werd de Agenda voor de Veenkoloniën opgesteld. Via de Agenda werken sinds 2003 de provincies Drenthe en Groningen, de gemeenten Stadskanaal, Aa en Hunze, Menterwolde, Vlagtwedde, Veendam, Emmen, Borger-Odoorn, Pekela en Hoogezand-Sappemeer en de waterschappen Hunze en Aa's en Velt en Vecht samen aan de kwaliteit van wonen, werken, recreëren en innoveren in het veenkoloniaal gebied.

2 Landbouw en agro-industrie

Landbouwstructuur

De landbouw is verreweg de grootste grondgebruiker in de Veenkoloniën. Dit geldt ook voor de omliggende gebieden Westerwolde en Hondsrug. Uit een studie van DLG blijkt dat in 2005 de oppervlakte cultuurgrond in de Drentse en Groningse Veenkoloniën ruim 84.000 hectare bedroeg. Hierbij zijn ook de naastgelegen gebieden Westerwolde en Hondsrug meegeteld. Akkerbouw is, met bijna 80% van de oppervlakte, de voorkomende vorm van grondgebruik. De meest verbouwde akkerbouwgewassen zijn zetmeelaardappelen (32.000 hectare), suikerbieten (13.000 hectare), granen (19.000 hectare) en snijmaïs (4.000 hectare). Ongeveer 18% van de veenkoloniale grond is in gebruik als grasland ten behoeve van de veehouderij. Het resterende deel wordt gebruikt voor de teelt van verschillende andere gewassen, waaronder vollegrondsgroentes, hennep en lelies. De bedrijfsgrootte van de veenkoloniale akkerbouw- en melkveehouderijbedrijven ligt boven het Nederlands gemiddelde. Al geruime tijd neemt het aantal landbouwbedrijven in de Veenkoloniën af. Het areaal landbouwgrond blijft ongeveer gelijk. Sinds 1995 is de gemiddelde bedrijfsgrootte daardoor nagenoeg verdubbeld. Zowel Drenthe als Groningen bieden in de Veenkoloniën expliciet ruimte voor grootschalige landbouw. Hierbij gelden wel strikte randvoorwaarden op het gebied van (met name) landschappelijke inpassing. Schaalvergroting gaat in principe steeds gepaard met versnippering van de verkaveling door aankoop van grond op afstand. Samen met de noodzaak om de bedrijfsgebouwen aan te passen bij de grotere oppervlaktes, levert dit in toenemende mate vragen op over de landschappelijke inpassing, infrastructuur en de eisen die in bestemmingsplannen aan bijvoorbeeld agrarische bouwblokken moeten worden gesteld.

Productiefactoren

Met het oog op opbrengstzekerheid en -kwaliteit is het belangrijk om te onderkennen dat de veenkoloniale dalgrond om meerdere redenen kwetsbaar is. Onder meer uit het project Klimaat en Landbouw Noord Nederland (LTO Noord, 2011) blijkt dat extremere weersomstandigheden als gevolg van klimaatverandering, zoals droogte, hitte, wind en overvloedige neerslag, kunnen leiden tot opbrengstderving. Een aantal voorbeelden zijn:

- In Nederland zijn de Veenkoloniën het meest gevoelige gebied voor **winderosie**. Jaarlijks wordt gemiddeld 3 tot 7 ton per hectare weggeblazen.
- De Veenkoloniale gronden zijn zeer gevoelig voor **droogte**. Als gevolg van veranderend klimaat zijn er vaker perioden met langdurige droogte te verwachten. Hierdoor kan bijvoorbeeld in de zetmeelaardappelteelt frequenter schade ontstaan (opbrengstderving, knolkwaliteit).
- **Bodemgezondheid** blijft een aandachtspunt. De aardappelmoehed is door het gebruik van hoogresistente rassen behoorlijk verminderd, maar door het verdwijnen van de natte grondontsmetting neemt zeker in intensieve bouwplannen de populatie van andere aaltjes toe (waaronder vrij levende soorten, bietencystenaaltjes en wortelknobbelaaltjes).
- **Fosfaatfixatie** (natuurlijke vastlegging van fosfaat in de bodem) heeft tot gevolg dat het mineraal niet door het gewas kan worden opgenomen. Tot 2015 wordt de fosfaatnorm verlaagd, waardoor akkerbouwers minder fosfaat mogen aanvoeren dan nodig is om de bemestingstoestand op orde te houden. Hierdoor kan opbrengstverlies ontstaan.

- **Bodemverdichting** veroorzaakt afnemende bodemproductiviteit door verdroging, plasvorming, stikstofverlies en kwetsbaarheid voor ziekten, schimmels en plagen.

De verdergaande specialisatie en kostprijsverlaging op de primaire bedrijven sluiten aan bij de trends in de verwerkende industrie.

Aardappelzetmeel

De coöperatie AVEBE positioneert zich in de internationale zetmeelmarkt als een kostenbewust, innovatief bedrijf, dat waar mogelijk en zinvol strategische samenwerkingsovereenkomsten aangaat. In 2006 heeft AVEBE haar strategie drastisch aangepast. Vóór 2006 richtte AVEBE zich op diversificatie: de productie van meerdere soorten zetmeel (aardappelen, tarwe en tapioca) in Nederland, Amerika en het verre oosten. Inmiddels concentreert AVEBE zich volledig op de verwerking van zetmeelaardappelen van de Nederlandse en Duitse aandeelhouders. AVEBE streeft naar kostprijsleiderschap in de aardappelzetmeelmarkt, innovatie en samenwerking met partners. Solanic is een goed voorbeeld van innovatie binnen de verwerking van zetmeelaardappelen. De lange termijnambitie is om steeds meer hoogwaardige producten uit het aardappelsap te winnen. De fabrieken groeien daarmee uit tot vooraanstaande bioraffinageclusters.

Suiker

Suiker Unie maakt deel uit van het Cosun-concern en is net als AVEBE een coöperatie. Sinds een ingrijpende herstructurering in de periode 2007 - 2009 exploiteert Suiker Unie in noordwest-Europa drie suikerfabrieken (waarvan één in Hoogkerk bij de stad Groningen) en ligt de focus op een sterke marktpositie en een zo laag mogelijke kostprijs van suiker. De ambitie van Cosun is het zoveel mogelijk benutten van de grondstof; dat is goed voor het milieu en voor het rendement en beantwoordt aan de maatschappelijke behoefte aan verantwoorde producten en productiewijzen.

Daarvoor worden zowel vanuit economisch als vanuit ecologisch oogpunt steeds afwegingen gemaakt. Zo wordt de bietenpulp soms als veevoer verkocht, maar kan het op een ander moment interessanter zijn om er bio-afbreekbaar verpakkingsmateriaal van te maken of om de pulp via biovergisting om te zetten in biogas. Rond de suikerfabriek in Dinteloord wordt een bedrijventerrein ontwikkeld, waar ook kassen gebouwd worden. Die gaan het gezuiverde proceswater, groen gas, restwarmte en CO₂ van de suikerfabriek gebruiken. Omgekeerd neemt Suiker Unie de plantenresten van de glastuinders af, als grondstof voor de biovergister. Het proces om de bieten beter te benutten, ontwikkelt zich op deze manier steeds verder.

Graan

Agrifirm is de grootste afnemer van graan. Hoewel graan relatief gezien een bescheiden onderdeel van het bouwplan uitmaakt, heeft het een belangrijke rol met het oog op bodemgezondheid en – structuur. De Veenkoloniën zijn landelijk het belangrijkste productiegebied van brouwergerst, die door Agrifirm via een ketensamenwerking met Holland Malt wordt verwerkt. Daarnaast is er een kleiner areaal zomer- en wintertarwe. Belangrijke afnemers voor tarwe zijn de voer- en de maalindustrie, maar ook de rechtstreekse afzet naar de pluimvee- en varkenshouderij neemt toe. Agrifirm legt op dit ogenblik het accent op een verdere verbetering van de opbrengstzekerheid en de gewenste verwerkingskwaliteit. Beide zijn niet alleen belangrijk voor het inkomen van de telers, maar ook voor de vitaliteit en duurzaamheid van de regionale graanketen.

Zuivel

Het merendeel van de in de Veenkoloniën geproduceerde melk gaat naar FrieslandCampina, de grootste coöperatieve zuivelverwerker ter wereld. De zuivelsector houdt rekening met een verdere groei van de melkproductie van circa 15% als in 2015 de melkquotering wordt afgeschaft. Deze toename van de productie zal gepaard gaan met een versnelling van de schaalvergroting. Deze ontwikkelingen maken een aantal actuele vraagstukken nog nijpender. Meer melk betekent meer mest en meer dieren. In 2010 spraken LTO en de Nederlandse Vereniging Diervoederindustrie (Nevedi) in een convenant af dat de input van voerfosfaat in 2013 met 10 miljoen kilogram verlaagd moet worden. Naar aanleiding van de toenemende problemen met antibioticaresistentie is in 2010 ook een convenant afgesloten tussen de sector en de overheid, waarin is vastgelegd dat het antibioticagebruik moet worden teruggebracht tot het niveau van 1999. Daarnaast speelt de discussie over 'megastallen'. Het is tot nu toe niet gelukt om daar sluitende afspraken over te maken. De mogelijkheden van agroproductieparken kunnen voor de intensieve veehouderij wellicht perspectief bieden.

In 2011 vond een belangrijke omslag plaats. Als reactie op het steeds bredere en stringentere pakket van eisen die de samenleving aan de sector stelt en vanuit eigen maatschappelijke verantwoordelijkheid, hebben vrijwel alle zuivelondernemingen inmiddels een duurzaamheidsprogramma voor hun leden/leveranciers opgesteld. Deze programma's worden mede geregisseerd door de Duurzame Zuivelketen, een gezamenlijk initiatief van LTO Nederland en de NZO.

Overige producten

Naast de 'grote' producten zijn er vanwege de economische aantrekkelijkheid diverse activiteiten met kleinere producten tot stand gekomen. Zo worden in toenemende mate vollegrondsgroente en andere hoogwaardige gewassen (bijvoorbeeld kruiden) verbouwd. De aanwezigheid van verwerkende en bewerkende industrie is daarbij van groot belang.

Ook andere vormen van landgebruik, mogelijk gemaakt door de bedrijfsgrootte en de sterke groei van de grondproductiviteit, komen nu meer voor en hebben tot gevolg dat meerdere doelen kunnen worden gerealiseerd. Zo kunnen natuurdoelen op de bedrijven tot stand worden gebracht als de bedrijfsgrootte en bedrijfsstructuur dit mogelijk maakt. Daar kan door landinrichtingsbeleid aan worden bijgedragen.

3 Agroprojecten en -initiatieven

In dit hoofdstuk wordt een overzicht gegeven van diverse landbouwgerelateerde initiatieven die de afgelopen jaren in Veenkoloniën zijn opgepakt. Voor een groot deel zijn deze initiatieven, in het kader van de economische versterking van de agrarische sector, gesteund door de Agenda voor de Veenkoloniën. De initiatieven zijn onderverdeeld in:

- Kennisnetwerken
- Agroclusters
- Fysieke bedrijfsontwikkeling
- Nieuwe technieken, teelten en markten
- Ondernemerschap
- Duurzame energie
- Water
- Bodem
- Landschappelijke ontwikkeling

Kennisnetwerken

KANON: op 11 juni 2010 is het Kenniscentrum Agro Noordoost Nederland (KANON) van start gegaan. Het richt zich primair op de akkerbouw, is ondergebracht bij PPO in Valthermond, en heeft als missie 'het bevorderen van agrarische kennisontwikkeling voor de regio'.

Kenniswerkplaats Veenkoloniën: in de Werkplaats Veenkoloniën werken diverse kennisinstellingen samen om regionale kennisontwikkeling te realiseren en te bevorderen en daarmee een bijdrage te leveren aan de sociaal-economische ontwikkeling van de Veenkoloniën.

Agroclusters

Samenwerking primaire sector: Het project Boeren Nieuw Buinen heeft als doel om drie agrarische bedrijven uit de bebouwing van het bestaande woonlint van Nieuw Buinen te verplaatsen naar een nieuw veenkoloniaal lint. Met deze pilot wordt het economisch vestigingsklimaat van de ondernemers verbeterd en wordt het woonklimaat in het bestaande lint verhoogd. Dit project dient als vliegwiel voor andere initiatieven in de Veenkoloniën.

Samenwerken agro-industrie: op het bedrijventerrein van Ter Apelkanaal werken AVEBE en Ten Kate Vetten samen op het gebied van reststromen en energie. Daarop voortbordurend is er vorig jaar een verkenning gedaan naar de mogelijkheden om de samenwerking op dit bedrijventerrein verder te ontwikkelen. Er is vooral onderzocht of nieuw te vestigen bedrijven interesse hebben om gebruik te maken van bestaande bedrijvigheid inclusief haar reststromen. Deze benadering lijkt zeer kansrijk.

Agrolanderij: Een vernieuwend plan op het gebied van samenwerking is het concept van de 'Agro-Landerij'. De Agro-Landerij is de symbiose van een 'Koe-Landerij' en een 'Voer-Landerij'. De Koe-Landerij is een ontwerp voor een grootschalig, gespecialiseerd melkveebedrijf waaraan samen met burgers en belangenpartijen wordt vormgegeven. Het concept van de Voer-Landerij behelst een gezamenlijke onderneming van aangesloten melkveehouders en akkerbouwers. De akkerbouwers verkopen het door hen geteelde ruw- en krachtvoer aan het voercentrum. Het voercentrum slaat dit centraal op en verwerkt het (eventueel met bijproducten) tot complete rantsoenen. De kant en klare rantsoenen worden op de melkveebedrijven afgeleverd en direct aan het vee verstrekt.

Van een voercentrum is het een betrekkelijk kleine stap naar een biomassacentrum, waar allerhande biomassastromen (industriële bijproducten, natuurgras, bermgras, GFT, mest) uit de regio worden verzameld en geraffineerd tot kunstmestvervangers, worden omgezet in compost of vergist tot duurzame energie (transportbrandstof). Op deze wijze zou het voercentrum kunnen worden uitgebouwd tot een recycle- en upcycle-centrum dat effectief bijdraagt aan de bio based economy en het sluiten van regionale kringlopen. Voor elke biomassastroom kan steeds naar de hoogste toegevoegde waarde worden gestreefd.

Nieuwe technieken, teelten en markten

Saffraankrokus: Een goed voorbeeld van een nieuwe teelt in de Veenkoloniën is de teelt van saffraankrokussen die als uitgangsmateriaal worden geleverd aan telers in onder andere India. Andere voorbeelden zijn cichorei, uien, lelies, asperges, waspeen, Parijse wortelen, graszaad, zaden voor groenbemesting, tulpen, vezelhennep en kruiden. Verwerking van deze producten vindt grotendeels buiten het gebied plaats. De laatste jaren wordt er vanwege vergistingsactiviteiten meer maïs in het gebied geteeld.

Meerwaarde met bietenblad: Het doel van dit project is om de economische waarde van bietenblad te verhogen, waarmee het rendement van de suikerbietenteelt en de productie van bio-energie middels vergisting toenemen. Op dit moment wordt een technische haalbaarheidsstudie uitgevoerd, waarbij het winnen van eiwitten, biopolymeren, vezels en biogas uit bietenblad wordt onderzocht. De studie wordt medio 2012 afgerond.

Decentrale verwerking suikerbieten: Het primaire doel van dit project is het toetsen van de haalbaarheid van decentrale kleinschalige suikerbietenverwerking. Verwerking op lokaal niveau kan diverse voordelen hebben, zoals kleinere transportvolumes, het makkelijker kunnen sluiten van (mineralen)kringlopen en minder kans op ziekteverspreiding. Tot nu toe is de conclusie dat een kleinschalige, lokale verwerking van suikerbieten haalbaar is vanuit een technologisch, energetisch en economisch oogpunt. De volgende stap is het realiseren van een proeffabriek.

Hennepteelt in de Veenkoloniën: In het kader van het verruimen van het bouwplan en het spreiden van financiële risico's op akkerbouwbedrijven, heeft de stuurgroep Veenkoloniën de afgelopen jaren bijgedragen aan het stimuleren van de teelt en verwerking van vezelhennep in de Veenkoloniën.

Lupine in de Veenkoloniën: Binnen dit project wordt gewerkt aan introductie van de teelt van lupine bij telers en het creëren van (nieuwe) afzetmarkten gericht op de humane voeding. Het beoogde resultaat is dat er na drie jaar 50 hectare commerciële lupineteelt in de Veenkoloniën is. Daarnaast wordt in samenwerking met Kiemkracht gepoogd om de verwerking van lupine in het gebied te stimuleren.

Slow Farm: Om het slow food-marksegment van voldoende producten uit de regio te voorzien, is het concept Slow Farm bedacht. Het project onderzoekt de mogelijkheden van dit concept voor de regionale landbouw. Het moet inzicht geven in de vraag of het haalbaar is om nieuwe producten (of 'anders' geproduceerde traditionele producten) te gaan leveren voor nieuwe, groeiende (voedsel)markten. Hiertoe wordt een Nederlands-Duits netwerk ontwikkeld.

Regionale voedselstrategie: Vanuit het project Hotspot Veenkoloniën is geconcludeerd dat teelt en afzet van landbouwproducten ten behoeve van de humane voeding de landbouw in het gebied kan

versterken. Om dit verder uit te werken is de Werkplaats Veenkoloniën gevraagd een voedselstrategie te ontwikkelen die deze kansen in beeld brengt. De start is begin 2012.

3x15: Dit behelst de ontwikkeling van een samenwerkingsproject dat gericht is op het optimaliseren van het opbrengstvermogen van de drie belangrijkste teelten in de Veenkoloniën. Het initiatief en de regie berusten bij KANON.

Innovatie bij verwerking: Een goed voorbeeld voor vernieuwingen die bijdragen aan het verbeteren van het rendement van de teelten in de Veenkoloniën is Solanic van AVEBE. Hierbij wordt met minimale inzet aan energie eiwit gewonnen uit het vruchtwater van de zetmeelaardappel.

Ondernemerschap

Stimuleren Ondernemerschap: Met Hogeschool Van Hall Larenstein is een opleiding uitgewerkt om het ondernemerschap binnen de agrarische sector in de Veenkoloniën te stimuleren. Gedurende de opleiding AD Ondernemerschap wordt gewerkt aan het ontwikkelen van vaardigheden die een ondernemer nodig heeft voor zijn/haar bedrijfsvoering. De opleiding is ontwikkeld op basis van wensen van boeren uit de Veenkoloniën. De opleiding is wegens beperkte deelname nog niet gestart. HLB en CAH Dronten starten ook met een opleiding die gericht is op ondernemerschap.

Bedrijfstype en bedrijfsgrootte

Inplaatsing Melkveehouderij: in het gebied zijn de afgelopen jaren veel nieuwe melkveebedrijven gevestigd. Een vijftal bedrijven is hierbij begeleid, veel andere hebben zelfstandig deze stap genomen. Dit is onder meer in het Monden-gebied goed zichtbaar.

Schaalvergroting: onderzoek van DLG (2007) heeft aangetoond dat de schaalvergroting van landbouwbedrijven in de Veenkoloniën sneller gaat dan elders in den lande. De ontwikkeling brengt met zich mee dat bedrijfsspercelen weer meer verspreid komen te liggen. Herverkaveling lijkt een goede optie om de structuur van de landbouw te verbeteren (grotere blokken, betere bereikbaarheid).

Landschappelijke ontwikkelingen

Natuur: er zijn diverse initiatieven op het gebied van natuurbeheer. Aan Groningse zijde worden die veelal getrokken door ANOG. Er zijn veel boeren actief betrokken of lid.

Landschappelijke Verbindingszones: de inkomensondersteuning van het nieuwe GLB wordt gekoppeld aan maatregelen op gebied van vergroening en verduurzaming. Dit biedt wellicht nog aanknopingspunten voor ontwikkeling van de landschappelijke verbindingszones (Veenkoloniën- Zuid en Groene Ster).

Water

Op het gebied van Water spelen diverse projecten:

- Ruimte voor Water: 'brede' visie op water in de Veenkoloniën.
- Watersense: testen/ontwikkelen van een sensorsysteem ten behoeve van waterkwaliteit en waterkwantiteit.
- Aquarius: Interreg project waarbij de boer als waterbeheerder wordt gepositioneerd.
- Robuuste watersystemen in de Veenkoloniën: onderzoek naar zelfvoorziening op het gebied van water in de Veenkoloniën.

Energie

Bio-energie: op het gebied van co-vergisting zijn al 10 tot 20 installaties in de Veenkoloniën operationeel.

Zonne-energie: de afgelopen jaren is er een experiment geweest met het realiseren van zonnepanelen in combinatie met het saneren van asbestdaken. Resultaat: heel veel interesse, maar vanwege geen/weinig subsidiemogelijkheden komt dit niet verder van de grond.

Windenergie: Op het gebied van windenergie spelen er twee heel grote initiatieven in het gebied. Boeren zijn er over het algemeen enthousiast over (economisch rendement) maar het gebied protesteert.

Biogasstraat Veenkoloniën Noord: ontwikkelen van een groengas hub, waarbij diverse agro (industriële) vergisters worden aangekoppeld.

Bodem

Biochar: Biochar verbetert de bodemstructuur en bindt CO₂ gedurende een langere periode (honderden jaren) omdat het niet snel afbreekt. Bij toepassing als grondverbeteringsmiddel fungeert het biochar dus ook als CO₂ opslagmedium. Hiermee heeft biochar in potentie zowel landbouwkundige als milieukundige voordelen m.b.t. klimaatveranderingen. De initiatieven in de Veenkoloniën richten zich op de economische én landbouwkundige toepassing van de productie en het gebruik van Biochar.

Steenmeel: Op basis van het project Hotspot Veenkoloniën heeft Arcadis samen met een boer in Musselkanaal een projectvoorstel geschreven voor een praktijkproef van Steenmeel in de Veenkoloniën. Het project houdt in dat er gedurende 3 jaar in een veenkoloniaal bouwplan het effect van het toedienen van steenmeel wordt gemeten op basis van bodem en gewas. Doel is om de bodemvruchtbaarheid in het gebied te verhogen.

Bodem in Balans: Telers en deskundigen werken samen om de methode Albrecht te beproeven op testlocaties en na te gaan of deze aanpak resulteert in een gezonder en vitaler gewas.

Veldleeuwrik: Verduurzaming van de akkerbouw door ontwikkeling van visie en strategie over hoe om te gaan met de bodem.

4 Externe ontwikkelingen

De mogelijkheden om bestaande en nieuwe initiatieven in de Veenkoloniën verder te ontwikkelen, worden mede bepaald door de externe omstandigheden. Beleidsmatig is daarbij het volgende van belang.

Europa 2020

EU 2020 is de door Europa beoogde strategie voor de economische ontwikkeling in de komende jaren. Deze is opgebouwd rondom drie prioriteiten: een op kennis en innovatie gebaseerde economie (slimme groei), waarbij efficiënter wordt omgesprongen met natuurlijke hulpbronnen (groene groei) en die zorgt voor veel werkgelegenheid en sociale en territoriale cohesie (inclusieve groei). Via de verdere ontwikkeling van de bio based economy kan Noord Nederland aan de energie- en klimaatopgaven van Europa 2020 bijdragen.

Gemeenschappelijk landbouwbeleid (zie ook hoofdstuk 5)

Op dit moment besteedt de EU jaarlijks ongeveer 57 miljard euro aan het GLB. Hiervan gaat 43 miljard euro via 'pijler 1' naar reguliere landbouw, zonder cofinanciering. De overige 14 miljard euro gaat via 'pijler 2' naar plattelandsbeleid, met cofinanciering door de lidstaat. De Europese Commissie wil het GLB-budget na 2013 niet meer verhogen en niet meer voor inflatie corrigeren. Een veel ingrijpender onderdeel is echter de invoering van de zogeheten 'flat rate', waarbij voor alle bedrijven dezelfde toeslag per hectare gaat gelden. Dit zal zowel nationaal als internationaal forse verschuivingen in inkomen tot gevolg hebben, waarbij in Noord-Nederland voor bedrijven van 100 hectare het inkomensverlies zou kunnen oplopen tot € 50.000 per jaar. Tenslotte wil de Commissie dat de hectaretoeslagen in de eerste pijler verplicht voortaan alleen worden uitbetaald aan agrarische ondernemers die aantoonbaar aan innovatie doen en zal een deel van het budget ingezet moeten worden voor het 'vergroenen' van de productie.

De door de Europese Commissie beoogde innovatie en vergroening sluiten uitstekend aan bij de ontwikkelingen in het veenkoloniale gebied. Bij een abrupte doorvoering van de huidige voorstellen dreigt voor de Veenkoloniën echter een ernstig liquiditeitsprobleem. De hoge bedrijfstoeslag in de Veenkoloniën is historisch gegroeid en gaandeweg verwerkt in de financiering van de akkerbouwbedrijven, ongeveer op dezelfde manier als de hypotheekrenteaftrek is verwerkt in de huizenprijzen. Het van de ene dag op de andere veranderen van een dergelijk systeem kan een domino-effect teweeg brengen. Vandaar dat aan een systeem van 'zachte landing' moet worden gewerkt.

Topsectorenbeleid

Begin 2011 benoemde het ministerie van EL&I negen topsectoren die kunnen rekenen op extra steun en aandacht van het rijk. Vier daarvan hebben speciaal betekenis voor Noord Nederland, namelijk water, energie, agro/food en chemie. Drie van de vier topsectoren (chemie, energie, tuinbouw en agro/food) komen samen in het thema Bio Based Economy (BBE), waar Noord Nederland al sinds enkele jaren investeert. 'Bio based' verwijst naar het gebruik van biomassa als vervanger voor fossiele grondstoffen bij toepassingen waar koolstof onmisbaar is, zoals plastics, chemicaliën, cosmetica en medicijnen. Het gaat dus niet – zoals bij de fossiele brandstofvervangers zon en wind – alleen over energie. Het einddoel is de omschakeling van een economie die draait op fossiele

grondstoffen ('fossil based') naar een economie die draait op biomassa ('bio based'). Essentieel is een intensieve samenwerking van de agrarische sector met de chemie. Op deze wijze wordt beoogd meerwaarde uit de gewassen en de producten van de primaire landbouw te verkrijgen.

Het noorden heeft hiervoor een sterke uitgangspositie in de vorm van een grote agrarische bedrijfstak, die via coöperaties goed georganiseerd is. Verder zijn er de Eemshaven, die steeds belangrijker wordt als energiehaven, Delfzijl met een grote, zware chemische industrie en Groningen met een goede kennisinfrastructuur. Daar staat tegenover dat de nieuwe technologie nog niet volledig is doorontwikkeld. Verder is het MKB, dat belangrijk is om de innovaties in de praktijk toe te passen, in het noorden niet heel sterk ontwikkeld en is er nog weinig binding tussen de agrarische sector en de chemie. Ook een gebrek aan goed opgeleide medewerkers en technici zou Noord Nederland in dit verband parten kunnen gaan spelen.

De vierde topsector die belangrijk is voor het noorden, is water. Het samenwerkingsverband Water Alliance en het Nationaal Technologisch Topinstituut voor Watertechnologie WETSUS in Leeuwarden illustreren de noordelijke ambities op dit gebied. Voor de Veenkoloniën lijkt vooral de combinatie van watertechnologie en landbouw interessant. Het bedrijf Dacom in Emmen en het onderzoekscentrum KANON in Valthermond zijn goede voorbeelden van hoe er met oplossingen op het gebied van watermanagement ingespeeld kan worden op de nationale en internationale vraag naar vernieuwende watertechnologieën en –producten voor de agrosector.

Natuurwetgeving

Momenteel wordt een nieuwe Natuurwet voorbereid. Het is de bedoeling dat deze uiteindelijk drie bestaande wetten gaat vervangen, namelijk de Flora en- faunawet, de Natuurbeschermingswet en de Boswet. Het argument om de bestaande wetgeving te vervangen, is dat die vooral gebaseerd is op nationale natuurbescherming, maar in de loop der tijd stukje bij beetje is aangepast omdat Nederland internationale verplichtingen is aangegaan. Dat heeft de wetgeving gecompliceerd en ontoegankelijk gemaakt. De nieuwe wet moet zorgen voor eenvoudiger regelgeving en daarnaast meer mogelijkheden bieden om ecologie en economie te verbinden. Naar verwachting ontstaat hierdoor extra ruimte voor meerdere vormen van natuurbeheer, toegesneden op de typische karakteristieken van de gebieden. De Veluwe en het Groene Hart hebben heel andere karakteristieken dan de Veenkoloniën. Dat vergt ook een andere wijze van natuurbeheer.

Provinciaal energiebeleid

Belangrijke redenen om Noord Nederland tot nationaal economisch topgebied te benoemen (en Energy Valley tot een belangrijk innovatiecluster) zijn de traditioneel sterke energiebasis en de voortvarendheid waarmee het noorden toewerkt naar een schakelrol voor een stabiele elektriciteitsvoorziening in Europa. Met name in de ontwikkeling van Groen Gas Hubs loopt het Noorden in Europees verband voorop: clustering van productie, centrale reiniging en opwerking van biogas en vervolgens transport en centrale invoer in het regionale of landelijke net.

Groen Gas speelt een belangrijke rol bij de transitie van fossiele naar duurzame energie. Alle noodzakelijke voorwaarden voor een duurzame en economisch gezonde Groen Gas markt – infrastructuur, kennis, grondstof en afzet – zijn in Noord Nederland aanwezig. Dat een doorbraak van Groen Gas in de mobiliteitsketen tot nu toe is uitgebleven, heeft voor een groot deel te maken met het kip-ei syndroom: afnemers van Groen Gas investeren niet in nieuwe voertuigen op Groen Gas vanwege een onvolledige Groen Gas infrastructuur, zoals een gebrek aan vulpunten. Maar zolang er

onvoldoende voertuigen zijn die Groen Gas afnemen, wordt er niet in Groen Gas vulpunten geïnvesteerd. Verwacht wordt dat de provincies zich de komende periode actief zullen inzetten om met name de grotere, kansrijke projecten naar realisatie te brengen, in samenwerking met gemeenten, Energy Valley en Groen Gas NL.

5 GLB nader bekeken

Het oude gemeenschappelijke landbouwbeleid heeft voor het traditionele veenkoloniale bouwplan van zetmeelaardappelen, suikerbieten en granen geleid tot bovengemiddeld hoge historische bedrijfstoelagen. Deze toeslagen werden tot nu toe gedeeltelijk aan de telers en gedeeltelijk aan de verwerkers uitgekeerd. Als in 2012 de toeslagen voor zetmeel, vlas, hennep en kalveren ontkoppeld worden, wordt het aandeel van de verwerkers toegevoegd aan het aandeel van de telers. De telers blijven tot 2014 toeslagen ontvangen op basis van historische productie. Vanwege het ook aan hen uitgekeerde aandeel van de verwerkers zullen de veenkoloniale akkerbouwers naar verwachting in 2012 en 2013 een hoog inkomen hebben. Vanaf 2014 wordt echter een 'flat rate' ingevoerd, wat in beginsel betekent dat alle boeren in Nederland voortaan hetzelfde steunbedrag per hectare krijgen van (naar verwachting) € 200 tot € 285. Voor gewassen waarvoor tot nu toe een hoger steunbedrag gold, zal de markt het verschil moeten compenseren. Zetmeelaardappelbedrijven ontvingen over de periode van 2005 t/m 2009 (gemiddeld over de hele bedrijfsoppervlakte) een toeslag van € 450 tot € 750 per hectare. In 2012 en 2013 komt daar vanwege de ontkoppelde toeslagen voor de verwerkers nog ongeveer € 350 per hectare bij (op gemiddeld circa 40% van de totale oppervlakte per bedrijf). In dezelfde periode ontving ongeveer de helft van de melkveehouderijbedrijven tussen € 500 en € 1.000 per hectare en 65% van de vleeskalverenbedrijven meer dan € 2.000 (LEI-rapport 2011-062). Als het niet, of niet volledig lukt om het verschil via de markt te compenseren, dan daalt het boereninkomen in 2014 dramatisch.

Al in 2012 kunnen telers besluiten om de gewassen die qua saldo niet kunnen concurreren met graan uit het bouwplan te halen. Elke teler zal daarin een eigen afweging maken, die o.a. gebaseerd is op de eigen bedrijfsorganisatie en het vertrouwen in de toekomst van de betreffende teelt. De mate waarin, en de snelheid waarmee gewassen uit de individuele bouwplannen worden geschrapt, zijn cruciaal voor de toekomst van de agrarische industrieën, voor de gebiedseconomie en voor de leefbaarheid van het gebied als geheel. Het ontstaan van een domino-effect moet hoe dan ook vermeden worden.

De EU heeft vanaf 2017 een bedrag van € 760 miljoen voor Nederland beschikbaar uit de eerste pijler van het GLB (inkomenssteun) en de tweede pijler van het GLB (plattelandontwikkeling) samen. Hiervan is € 358 miljoen tot € 510 miljoen beschikbaar voor een basisbetaling per hectare. Bij 1,8 miljoen hectare landbouwgrond in Nederland komt dat neer op bovengenoemde 'flat rate' van € 200 tot € 285 per hectare. Met vergroening, waarvan de voorwaarden en mogelijkheden nog niet bekend zijn, kan er € 125 per hectare worden 'bijverdiend', wat de totale hectaretoeslag op maximaal € 325 tot € 410 brengt. De uiteindelijke hoogte van het bedrag is afhankelijk van de vraag of de lidstaat een vrijwillige herkoppeling voor teelten wil aanbrenge. Daarmee geeft de EU expliciet ruimte voor bijzondere situaties en zwakke regio's. Naar verwachting komen de Veenkoloniën hiervoor in aanmerking. Voor de zetmeelaardappelen geldt dat de verwerkende industrie voorstander is van een vrije markt. De industrie wenst daarom geen herkoppeling van de steun met de bijbehorende beperkende voorwaarden. Een betere oplossing is om van de Veenkoloniën een aparte regio te maken, waardoor veel minder geld wegvloeit naar delen van Nederland met lage historische hectarepremies en de flat rate in de Veenkoloniën automatisch hoger uitkomt. De EU stelt voor om in 2014 met de basisbetaling te beginnen en alvast 40% in te vullen, waarna in 2019 een volledige flat

rate wordt ingevoerd. Er is dus voldoende ruimte voor een overgangperiode. Er is echter wel een groot financieel probleem. Als namelijk 40% in 2014 ingevuld moet zijn, plus de vergroening over 1,9 miljoen hectare (400.000 hectare meer dan nu!), dan zijn de financiële mogelijkheden wel zeer beperkt. Dit onderstreept nog eens de noodzaak voor een regionale flat rate. De Nederlandse regering wil met de invoering starten in 2014 en toewerken naar een volledige, regionale of nationale, flat rate in 2019. Ook hier is ruimte die door de Veenkoloniën benut kan worden.

Reactie Noord Nederland

Via het SNN (Samenwerkingsverband Noord Nederland) bereiden de drie noordelijke provincies een gezamenlijke reactie op de voorstellen van de Europese Commissie voor.

Het SNN stelt zich daarbij op het standpunt dat de grondgebonden landbouw voor Noord Nederland, en in het bijzonder in de Veenkoloniën, in hoge mate bepalend is voor het regionale inkomen, het voortbestaan van de agribusiness, de leefbaarheid en het landschap. Als gevolg van ontwikkelingen in het verleden, is die landbouw nog steeds voor een onevenredig groot deel afhankelijk van de inkomenssteun die via hectaretoeslagen wordt uitgekeerd: in totaal ontvangt Noord Nederland jaarlijks circa 215 miljoen¹ euro aan inkomenssteun uit Brussel.

Deze bijzondere positie binnen Nederland vraagt om een eigen oriëntatie van het Noorden en daarmee voor de Veenkoloniën op de GLB voorstellen. Immers, alleen een gezonde primaire sector kan een bijdrage leveren aan de Europese 2020 doelstellingen van de Commissie op het gebied van duurzaamheid, klimaat, innovatie en versterking van de concurrentiepositie. Bovendien is een gezonde primaire sector van groot belang voor ontwikkelingen in clusters als watertechnologie, energie, sensortechnologie, healthy ageing en natuurlijk de agribusiness. Het zijn deze clusters die de nieuwe pilaren vormen voor de ruimtelijk-economische ontwikkeling van Noord Nederland.

De primaire sector, de agribusiness en de kennisinstellingen in Noord Nederland vormen samen een complex dat internationaal als toonaangevend wordt beschouwd op het gebied van technische ontwikkeling en innovatie. Als partners zullen ze nu een eigen strategie moeten ontwikkelen en uitvoeren om de dreigende inkomensterugval in het Noorden op te vangen.

Dat vereist niet alleen inspanning, maar ook tijd en stabiliteit. Het is voor Noord Nederland en in het bijzonder voor de Veenkoloniën dan ook buitengewoon belangrijk dat de nieuwe toeslagensystematiek geleidelijk wordt ingevoerd.

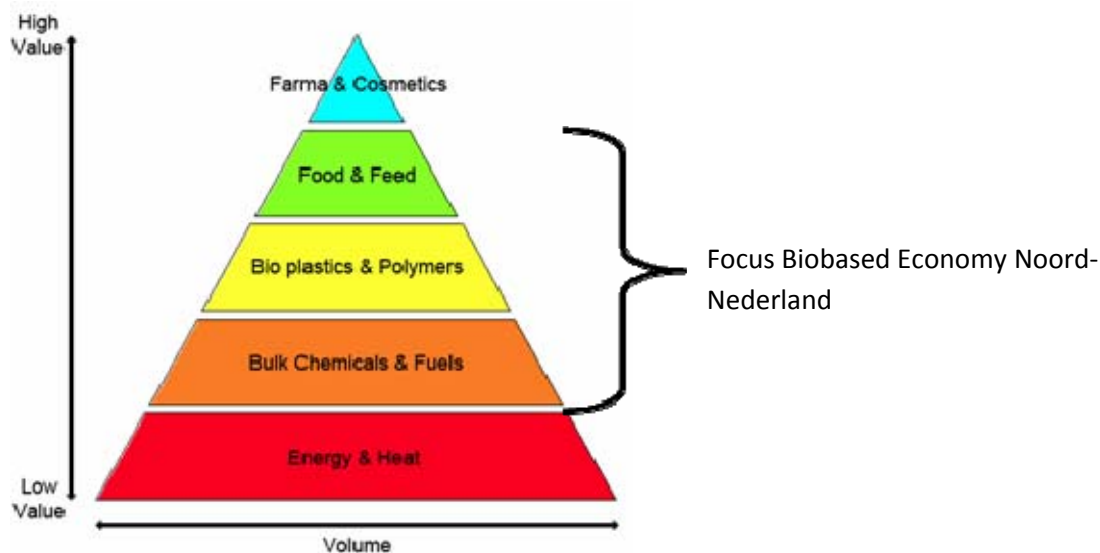
In de nieuwe Europese begrotingsperiode komt het grootste deel van de middelen nog steeds uit de eerste pijler van het GLB. Andere bronnen zijn de structuurfondsen (ESF, EFRO en Interreg) en de tweede pijler van het GLB. Noord Nederland kiest samen met het bedrijfsleven en de kennisinstellingen voor een geïntegreerde strategie voor de besteding van deze middelen in de periode 2014-2020.

¹ bron: Ecorys

6 De Biobased Economy (BBE)

Een biobased economy is 'een economie die zijn grondstoffen grotendeels betreft uit de levende natuur (biomassa, 'groene grondstoffen'), als onderdeel van een groene of duurzame economie. Een hoog ontwikkelde biobased economy gebruikt groene grondstoffen in de eerste plaats voor de productie van chemicaliën en materialen en daarnaast voor energie, zodanig dat concurrentie met de voedselvoorziening wordt geminimaliseerd' (Wetenschappelijke en Technologische Commissie voor de biobased economy, 2011). Geschikte grondstoffen zijn bijvoorbeeld (zetmeel)aardappelen, suikerbieten en gras. Hieruit worden allereerst de meest hoogwaardige elementen geraffineerd. Er blijft daarna nog een zeer omvangrijke hoeveelheid product over, die nog veel nuttige componenten bevat. Ook die worden zo hoogwaardig mogelijk benut (Buck Consultants International, 2011).

In onderstaande waardepiramide worden de verschillende toepassingsmogelijkheden van biomassa weergegeven (Rabbinge, 1999).

Het boek *De biobased economy in Noord-Nederland* (2011) bevat de volgende beschrijving: 'In de biobased economy wordt de oogst verwerkt met als prioriteit de bovenste schakels: farma, geurstoffen, voeding. Wat daarvoor niet geschikt is, wordt bijvoorbeeld verwerkt tot veevoer of omgezet in chemicaliën en materialen. Het restant, qua volume het grootst, maar met de laagste waarde, benutten we voor de productie van biobrandstoffen en energie (vooral biogas). Verwerking van de oogst in de biobased economy begint bovenaan en eindigt onderaan. Verwerking van de oogst aan de hand van dit principe noemen we bioraffinage. Daarmee wordt het maximale economische nut behaald, en dat met een minimum aan afval. De laatste rest van alle bewerkingen, bestaand uit mineralen (digestaat), kan meestal terug op het land en is noodzakelijk om de landbouw van voldoende basisstoffen als stikstof, kalium, fosfor en koolstof te blijven voorzien. De grote uitdaging in deze cascadering is dat elke stap op zich economisch renderend moet zijn'. Een probleem daarbij is dat de toepassingen met een lagere toegevoegde waarde vaak met weinig R&D gestart kunnen worden. Om toepassingen met hogere toegevoegde waarden tot een succes te maken, zijn een langere voorbereidingstijd en grotere investeringen nodig.

Bruggink (2011) constateert dat tot voor kort vrijwel alle aandacht voor de BBE gericht was op de 'wat'-vraag. Nu ook de 'waarom'-vraag steeds vaker gesteld wordt, is het belangrijk om het economische en ecologische nut van BBE veel beter laten zien. Langzamerhand tekenen ook de contouren van de 'hoe'-vraag zich af. Deze omvat aspecten als de maatschappelijke gevolgen van BBE, de noodzaak tot voorbereiding, inbedding in het onderwijs en de effecten voor plattelandsontwikkeling en de primaire sector. Volgens Bruggink kunnen individuele ondernemers en/of samenwerkingsverbanden de opkomende BBE-praktijk op korte termijn als volgt benutten:

- focus op één product tegelijk voor externe afzet en laat dat zijn commerciële bestaansrecht bewijzen; ken uw concurrent en wed niet op twee paarden tegelijk;
- realiseer interne kostenbesparingen door o.a. eigen energieproductie en hergebruik van water, mineralen en andere bestanddelen uit de biomassa;
- bouw een ontwikkelingsportfolio op voor het realiseren van een hogere toegevoegde waarde van de eindproducten;
- verleg na enkele jaren van succes het commerciële doel.

Elders in en om de agrofoodketen wordt intussen gewerkt aan de verdere ontwikkeling van BBE. Eind 2011 presenteerde de NOM de noordelijke roadmap, waarin zij schetst hoe Noord-Nederland zich in Europa een toonaangevende positie kan verwerven in duurzaam gebruik van groene grondstoffen en hergebruik van groene rest- en nevenproducten. Dit hoofddoel wordt concreter gemaakt met behulp van de volgende subdoelen:

1. vergroenen van producten en productieprocessen: producten die nu nog uit fossiele grondstoffen of op andere 'onduurzame' manieren worden gemaakt, worden vervangen door producten uit groene grondstoffen; het energiegebruik en de productie van afval worden verminderd;
2. productie van hoogwaardige duurzame materialen, zoals bioplastics, vezels, composieten, lijmen, coatings, verpakkingen, verbeterde voedingsmiddelen, en alle daarbij benodigde biochemicalïen door bestaande industrieën (agro, food, papier en chemie);
3. benutten van de (neven)producten van de grote agrarische sector in de regio voor de ontwikkeling van nieuwe materialen en innovatieve toepassingen, zoals bouwstoffen, textiel en chemicaliën. Hier ligt een taak voor zowel grotere bedrijven als voor het midden- en kleinbedrijf;
4. het integreren van ketens van bedrijven, ook over de grenzen van sectoren heen. Terwijl bedrijven nu veelal hun processen optimaliseren binnen de eigen sector en markten, bieden bioraffinage, biokatalyse en bio-energie nieuwe wegen naar gezamenlijk duurzaam economisch rendement;
5. het benutten van de mogelijkheden voor Europese samenwerking, met name gericht op Noord-Duitsland en andere regio's in Nederland;
6. het versterken van de rol van kennis in de Noord-Nederlandse economie.

Kennis vormt een belangrijke sleutel. De kennis over BBE is echter voortdurend in beweging en verspreid over een groot aantal instellingen en ondernemingen binnen en buiten (Noord) Nederland. Om deze reden is vooral 'de aanwezigheid van sterke onderzoeksgroepen' belangrijk, 'en de verbinding van deze groepen met het bedrijfsleven waaruit commercieel toepasbare projecten moeten voortkomen'. Een voorbeeld daarvan 'is het Carbohydrate Competence Centre (CCC), waarin RUG, WUR en Universiteit Utrecht samenwerken met TNO, Hanzehogeschool en zeventien bedrijven in de sector agrofood, zoals AVEBE, Agrifirm, Cosun en FrieslandCampina. In dit centrum gaan tientallen miljoenen euro's om in ontwikkelingsprojecten aangestuurd door het bedrijfsleven, dus op zoek naar processen en producten die het bedrijfsleven direct kan toepassen. CCC onderzoekt bijvoorbeeld nieuwe prebiotica op basis van melksuiker (lactose), nieuwe plastics op basis van zetmeel, voorbehandeling van biomassa, en aardappelrassen met een langzamer vertering. (...) Het model van het CCC is in een paar jaar zó succesvol gebleken dat er wordt gewerkt aan de oprichting van een soortgelijk centrum, nu op het gebied van eiwitten (proteïnen), een PCC. Ook bij dit centrum, met de WUR als wetenschappelijk zwaartepunt, zal de RUG betrokken zijn. Vergelijkbaar met het CCC, maar dan op het gebied van water, is het in Leeuwarden gevestigde Top-Tech Instituut Wetsus dat werkt op basis van vragen uit het bedrijfsleven. Dit instituut houdt zich bezig met vele soorten watertechnologie, waaronder terreinen die raken aan de biobased economy zoals kweken en oogsten van algen, geavanceerde waterzuivering en scheidingstechnologie, vooral met behulp van membranen.' (*De biobased economy in Noord-Nederland, 2011, pag. 36-37*).

Bronnen

Bruggink, A., *Economie-lezing Biobased Economy*. Diapresentatie voor Provincie Drenthe, 13 december 2011.

Buck Consultants International, *Roadmap Biobased Economy Noord-Nederland (derde concept)*. Rapport in opdracht van de NOM, Nijmegen, oktober 2011.

Dienst Landelijk Gebied, *Landbouwkundige ontwikkelingen en trends in de Veenkoloniën*. Rapport in opdracht van de Directie Regionale Zaken Noord van het Ministerie van LNV, November 2007.

Jongeneel, R., C.J.A.M. de Bont, J.H. Jager, H. Prins, P. Roza en A.B. Smit, *Bedrijfstoeslagen na 2013, Omgaan met dalende bedragen*. LEI-rapport 2011-062, LEI, onderdeel van Wageningen UR, Den Haag, 2011.

NN, *Agro-Landerij: een moderne, regionale samenwerking*. Brochure, Wageningen UR, 2011

NN, *De biobased economy in Noord-Nederland, Chemie ontmoet agro*. Boek gepresenteerd tijdens de Noordelijke Conferentie Biobased Economy in Heerenveen op 15 december 2011, NOM, Groningen, 2011.

Rienks, W., *Notitie Food&Green Energy Cluster Zuid-Groningen, ROM3D*, in opdracht van de Agenda voor de Veenkoloniën, 2011.

Samenwerkingsverband Noord Nederland, *GLB-Strategieplan Noord-Nederland: een gezamenlijk actieplan, geld van landbouw voor landbouw*, concept 20 oktober 2011.

Wetenschappelijke en Technologische Commissie voor de Biobased Economy, *Naar groene chemie en groene materialen, Kennis- en innovatieagenda voor de biobased economy*, Den Haag, 2011.

